

Journal of Natural Science

*No1 (6)
2022*

<http://natscience.jspi.uz>

<u>ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ</u>	<u>ТАҲРИРИЯТ АЪЗОЛАРИ</u>
<p>Бош муҳаррир – У.О.Худанов т.ф.н., доц.</p> <p>Бош муҳаррир ёрдамчиси-Д.К.Мурадова, PhD, доц.</p> <p>Масъул котиб- Д.К.Мурадова</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Худанов У.О. – ЖДПИ Табиий фанлар факултети декани, т.ф.н., доц. 2. Шилова О.А.-д.х.н., профессор Института химии силикатов им. И.В. Гребенщикова Российской академии наук (ИХС РАН) 3. Маркевич М.И.-ф.ф.д. проф Белорусия ФА 4. Elbert de Josselin de Jong- профессор, Niderlandiya 5. Кодиров Т- ТТЕСИ к.ф.д, профессор 6. Абдурахмонов Э – СамДУ к.ф.д., профессор 7. Насимов А– СамДУ к.ф.д., профессор 8. Сманова З.А,-ЎзМУ к.ф.д., профессор 9. Султонов М-ЖДПИ к.ф.д,доц 10. Яхшиева З- ЖДПИ к.ф.д, проф.в.б. 11. Рахмонкулов У- ЖДПИ б.ф.д., проф. 12. Мавлонов Х- ЖДПИ б.ф.д., проф 13. Муродов К-СамДУ к.ф.н., доц. 14. Абдурахмонов Ғ- ЎзМУ фалсафа фанлари доктори (кимё бўйича) (PhD), доц 15. Хакимов К – ЖДПИ г.ф.н., доц. 16. Азимова Д- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (биология бўйича) (PhD), доц 17. Юнусова Зебо – ЖДПИ к.ф.н., доц. 18. Гудалов М- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (география фанлари бўйича) (PhD) 19. Мухаммедов О- ЖДПИ г.ф.н., доц 20. Хамраева Н- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (биология фанлари бўйича) (PhD) 21. Рашидова К- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (кимё бўйича) (PhD), доц 22. Муминова Н-ЖДПИ к.ф.н., доц 23. Мурадова Д- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (кимё фанлари бўйича) (PhD), доц 24. Инатова М- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (кимё фанлари бўйича) (PhD)
<p>Муассис-Жиззах давлат педагогика институти</p>	
<p>Журнал 4 марта чиқарилади (ҳар чоракда)</p>	
<p>Журналда чоп этилган маълумотлар аниқлиги ва тўғрилиги учун муаллифлар масъул</p>	
<p>Журналдан кўчириб босилганда манбаа аниқ кўрсатилиши шарт</p>	

Жиззах давлат педагогика институти Табиий фанлар факултети

Табиий фанлар-Journal of Natural Science-электрон журнали

[/http://www.natscience.jspi.uz](http://www.natscience.jspi.uz)

**DMITRIY IVANOVICH MENDELEYEVNING ILMIY ME'ROSINI
O'RGANISH**

Xudanov U.O., Karataev A.

Jizzax davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Dmitriy Ivanovich Mendeleev-rus olimi, kimyogar, fizik, metrolog, iqtisodchi, texnolog, geolog, meteorolog, neftchi, o'qituvchi, aeronavt va asbobsoz. Sankt-Peterburg Fanlar akademiyasining a'zosi.

Kalit so'zlar: ximik, fizik, metrolog, iqtisodchi, texnolog, geolog, meteorolog, neftchi, o'qituvchi, aeronavt va asbobsoz

Аннотация: Дмитрий Иванович Менделеев -- русский ученый, химик, физик, метролог, экономист, технолог, геолог, метеоролог, нефтяник, педагог, воздухоплаватель и приборостроитель. Император-член Санкт-Петербургской Академии наук

Ключевые слова: химик, физик, метролог, экономист, технолог, геолог, метеоролог, нефтяник, педагог, воздухоплаватель и приборостроитель.

Abstract: Dmitry Ivanovich Mendeleev is a Russian scientist, chemist, physicist, metrologist, economist, technologist, geologist, meteorologist, oilman, teacher, aeronaut and instrument maker. Emperor-member of the St. Petersburg Academy of Sciences

Keywords: chemist, physicist, metrologist, economist, technologist, geologist, meteorologist, oilman, teacher, aeronaut and instrument maker

Dmitriy Mendeleev 1834 yil 27 yanvarda Tobolskda tug'ilgan. U bir necha Tobolsk maktablarining direktori Ivan Pavlovichning oilasida o'sgan va tarbiyalangan. Dmitriyning onasi Mariya Dmitrievna bolalarni tarbiyalash bilan shug'ullanadigan o'qimishli ayol edi. Mendeleevlar oilasida 14 bola tug'ildi (boshqa ma'lumotlarga ko'ra 17), bu erda eng kichigi Dmitriy edi. Ta'kidlash joizki, 8 bola go'daklik davrida vafot etdi. Mendeleev 10 yoshga to'lmaganida, u o'limidan sal oldin ko'rish qobiliyatini yo'qotgan otasini yo'qotdi. Bu kelajak olimning biografiyasidagi birinchi jiddiy yo'qotish edi.

Gimnaziyada o'qish paytida Dmitriy ko'plab fanlardan o'rtacha baholarga ega bo'lib, yaxshi o'qish ko'rsatkichlariga ega emas edi. Uning uchun eng qiyin mavzulardan biri lotin tili edi. Shunga qaramay, onasi bolada ilmga bo'lgan muhabbatni rivojlantirishga yordam berdi, keyinchalik uni Sankt-Peterburgga o'qishga olib bordi. 16 yoshida Dmitriy Mendeleev bosh pedagogika institutida fizika-matematika tabiiy fanlar kafedrasida imtihonlarni muvaffaqiyatli topshiradi. Ayni paytda yigit yaxshi o'qiydi va hatto "Izomorfizm to'g'risida" maqolasini nashr

etadi. Natijada, u institutni imtiyozli diplom bilan tugatdi. 1855 yilda Dmitriy Mendeleev Simferopol erkaklar gimnaziyasida tabiiy fanlar bo'yicha katta o'qituvchi etib tayinlandi. Bu erda bir yildan kam ishlaganidan keyin u Odessaga ko'chib o'tdi va u erda litseyda o'qituvchi bo'lib ishladi. Keyin Mendeleev "Silikat birikmalarining tuzilishi" mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qildi va bu unga ma'ruza qilishga imkon berdi. Tez orada u yana bir tezisni himoya qildi va universitetning assistenti etib tayinlandi. 1859 yilda Dmitriy Ivanovich Germaniyaga jo'natildi. U erda u kapillyar suyuqliklarni o'rgangan, shuningdek turli mavzularda bir nechta ilmiy maqolalar nashr etgan. Ikki yildan so'ng u yana Sankt-Peterburgga qaytib keldi.

Mendeleev 1861 yilda "Organik kimyo" darsligini nashr etdi va u uchun Demidov mukofotini oldi. Har kuni rus olimining shuhrati tobora kattaroq nisbatlarga ega bo'ldi. U 30 yoshida u professor bo'ldi va bir necha yildan so'ng kafedrani boshqarish unga ishonib topshirildi. O'zining biografiyasining ushbu davrida Dmitriy Mendeleev o'qituvchilik faoliyati bilan shug'ullangan, shuningdek "Kimyo asoslari" da astoydil ishlagan. 1869 yilda u ilmiy dunyoga elementlarning davriy jadvalini taqdim etdi, bu unga butun dunyoda tan olinishiga olib keldi.

Dastlab davriy sistemada atigi 9 ta elementdan iborat atom massasi bor edi. Keyinchalik, unga bir qator zo'r gazlar qo'shildi. Jadvalda siz hali ochilmagan elementlar uchun juda ko'p bo'sh katakchalarni ko'rishingiz mumkin. 1890-yillarda olim radioaktivlik kabi hodisani kashf etishga katta hissa qo'shdi. Shuningdek, u eritmalarning hidratsiya nazariyasini qiziqish bilan o'rganib chiqdi va ishlab chiqdi. Ko'p o'tmay Mendeleev gazlarning elastikligini o'rganishga qiziqib qoldi, natijada u ideal gaz tenglamasini chiqarishga muvaffaq bo'ldi. O'sha paytda kimyogar biografiyasida tanklar va quvurlarni ishlatish bilan birga neft mahsulotlarini fraksiyonel distillash tizimini ishlab chiqdi. Shu sababli, pechlarda yog 'yoqish endi amalga oshirilmadi. Shu munosabat bilan Mendeleev o'zining mashhur iborasini aytdi: "Yonayotgan moy - bu pechkani banknotalar bilan qoqib qo'yishga teng".

Dmitriy Ivanovichning qiziqadigan sohasi geografiyani ham o'z ichiga olgan. U Frantsiyadagi geografik kongresslardan birida taqdim etilgan differentsial barometr-altimetrni yaratdi. 53 yoshida olimning to'liq quyosh tutilishini kuzatish uchun atmosferaning yuqori qismida parvozda ishtirok etishga qaror qilgani qiziq. Bir necha yil o'tgach, Mendeleev taniqli amaldorlardan biri bilan jiddiy mojaroga duch keldi. Natijada, u universitetni tark etishga qaror qildi. 1892 yilda Dmitriy Mendeleev tutunsiz kukunni olish texnologiyasini ixtiro qildi. Bunga parallel ravishda u rus va ingliz o'lchov standartlarini hisoblash bilan shug'ullangan. Dekabrda D. I. Mendeleev eruvchan nitroselulozani, 1891 yil yanvarda esa "shakar kabi eriydigan" nitroseluloza oldi, uni u pirokollodiy deb atadi.

1. Rasm. D.I.Mendeleyev haykali

2. Rasm. Rus kimyogarlari jamiyati asoschilari (1868 r.)

3. Rasm. Mendeleev metallurgiya zavodida (1899 r.)

4. Rasm. Berlin Fanlar akademiyasining 200 yilligini nishonlashda qatnashganlar: Chapdan o'ngga: A.Ladenburg, S.Yorgensen, E.Geld, G.Landolt, K.Vinkler, T.Torpe; o'tirganlar: J. Van't Xoff, F. F. Beylshteyn, V. Ramsey, D. I. Mendeleev, A. Bayer, A. Kossa. Berlin 1900 y.

5. Rasm. Mendeleev, Cheney va Blyumbax Parijdagi Eyfel minorasida (1895 .)

Vaqt o'tishi bilan, uning taqdimoti bilan metrik o'lchovlar tizimi ixtiyoriy ravishda joriy etildi. 1905-1907 yillar tarjimai holi davomida. Mendeleev Nobel mukofotiga nomzod sifatida ko'rsatildi. 1906 yilda Nobel qo'mitasi mukofotni rus olimiga topshirdi, ammo Shvetsiya Qirollik Fanlar akademiyasi bu qarorni tasdiqlamadi.

1905 yilda D. I. Mendeleev shunday deydi: "Jami to'rt dan ortiq fanlar mening nomim, davriy qonun, gazning elastikligini o'rganish, eritmalarni assotsiatsiya sifatida tushunish va" Kimyo asoslari. Mana mening boyligim. Bu hech kimdan olinmagan, lekin men tomonidan ishlab chiqarilgan ... ".

Dmitriy Mendeleev hayoti davomida 1500 dan ortiq asarlarni nashr etdi. Jahon ilm-fani rivojiga qo'shgan beqiyos hissasi uchun u ko'plab nufuzli mukofotlar va unvonlarga sazovor bo'ldi. Kimyogar bir necha bor Rossiyada ham, chet ellarda ham turli xil ilmiy jamiyatlarning faxriy a'zosiga aylandi. 1907 yil qishda, sanoat

vaziri Dmitriy Filosofov bilan ishbilarmonlik uchrashuvida Mendeleev qattiq shamollab qoldi. Tez orada sovuq urish pnevmoniyaga aylanib, buyuk rus olimi o'limiga sabab bo'ldi. Dmitriy Ivanovich Mendeleev 1907 yil 20-yanvarda 72 yoshida vafot etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ishmuxamedov R.J., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovasion pedagogik texnologiyalar.- T.: “Nihol” nashriyoti, 2013
2. Ismatov I.Sh., Omonov H.T., Mahmudov Yu.G`, Kenjayev D.M.
3. Qo'chqorov M.A., Xolmirzayev Z.J. Xolmatova D.B. Umumiy o`rta ta`lim maktablarida kimyo fanini o`qitishni takomillashtirish texnologiyalari. “Yangi nashr” Toshkent-2016
4. Биография и научная деятельность Дмитрия Менделеева (1834-1907)
<https://mysl.su/2021/11/biografiya-i-nauchnaya-deyatelnost-dmitriya-mendeleeva-1834-1907>
5. Менделеев Дмитрий Иванович [МЕНДЕЛЕЕВ Дмитрий Иванович — Большая Медицинская Энциклопедия \(xn--90aw5c.xn--c1avg\)](#)